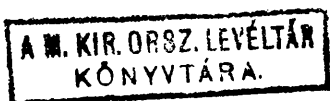

Báthory István lengyel király magyar katonái az 1580-i muszka háborúban.

A lengyelek Báthory István dicsőemlékű királyuk születése 400-ik évfordulóját 1955-ban kegyelettel akarják megünnepelni. Ennek előkészületei folyamán, a Lengyel Tud. Akadémia felszólította a Magyar Tud. Akadémiát, hogy erre az alkalomra együttesen emlékkönyvet adjanak ki, amelyben meg legyen írva Báthory Istvánnak erdélyi fejedelemsége és lengyel királysága története. A kidolgozott tervezet kiterjeszkedik uralkodása főbb mozzanataira, köztük az oroszok (akkor ú. n. moszkoviták) ellen vívott harcaira.

E hadjárat minket is közelebbről érdekel, mert abban magyar katonák igen jelentékeny, mondhatni döntő szerepet játszottak. Véres csaták, főként nehéz várostromok voltak azok, „Rettenetes“ Iván, a moszkoviták nagy fejedelme, akkor felvett címe szerint „a minden oroszok cárja“ ellen, fent messze északon, a Dwina folyón, Litvánia határán túl: Livóniában s az orosz határokon belül, a Finn-öböl felé, melynél északabbra magyar fegyverek sem azelőtt, sem azóta nem harcoltak. Az eredmény az oroszok 20 évi hódításának, Livóniának visszafoglalása és számos orosz várnak kiostromlása lón.

A Magy. Tud. Akadémia Báthory István halála negyedfél százados évfordulója alkalmából, 1886-ban kiadta „Báthory István lengyel királlyá választása“ c. művét. Ugyanakkor megírtam Báthory István első hadjáratának történetét az oroszok ellen 1579-ben (megjelent a Hadtörténeti Közlemények I. évfolyamában 1888). Most kedvező alkalmúl kínálkozik a 400-ados ünnep a munkálatok folytatására. Kedvező azért is, mert a lengyelek az 1920-iki orosz háborút befejező rigai békekötés következtében, visszakapták a Varsóból Moszkvába elvitt levéltári anyagot, köztük Báthory magyar katonáinak lustrumait s ezeket a varsói állami levéltár diplomatiái úton (a budapesti lengyel követség szíves közvetítésével), felhasználás végett, rendelkezésemre bocsátotta. Ennek a nagybecsű, eddig ismeretlen és felhasználatlan történeti anyagnak birtokában, fényes világot deríthetünk az eddig homályosan s csak nagy vonásaiban ismert hadjáratokban szereplő magyar katonákra.

Sok ezer (12—14.000) magyar harcos neve s vitézkedése emléke újul fel e lajstromok, számadási könyvek adatai alapján, melyek nemcsak a hadjáratokban résztvevett magyar csapatok (ezredek, századok, tizedek) beosztását, a tisztek, altisztek és legénység neveit, hópénzeik (zsoldjaik) összegét tüntetik fel, hanem feljegyzik azt is, kik estek el, sebesültek meg, mely várostromokban szerepeltek s a hadjáratok végétével mikor és kik mentek haza szabadságra, kik kaptak jutalmat, útiköltséget, előleget újabb szolgálatra stb. Szóval nemcsak száraz névsor és zsoldjegyzék szól róluk (ami már magában is érdekes és tanulságos), de bepillantást enged a hadművelés belső titkaiba is. Már magában az a sok ezeret kitevő tősgyökeres jó magyar név (*a legrégibb tömeges magyar névjegyzék!*) megbecsülhetetlen értékű.

Ez új adatok felhasználásával Báthory István második muszka hadjáratáról 1580-ban kívánok rövid, tömör összefoglalást adni. A harmadikat későbbre hagyom.

I.

A lengyel királyválasztó varsói országgyűlésen 1575 nov. 15. Báthory követei (Blandrata és Berzeviczy Márton) megígérték, hogy fejedelmük, ha a rendek kívánni fogják, visszafoglalja mindazt, amit a muszka elfoglalt és arra a célra, ha szükséges lesz, az ő régi harcosait nem fog vonakodni felhasználni. Királyválasztása és meghívása után az újabb (jedzejowi) országgyűlésre megizente (1576. jan.) a lengyel rendeknek, hogy annyi lovast és gyalogost visz magával Lengyelországba, amennyit szükségesnek ítélnék. Hadfelhívására, zsold-hirdetésére (amint erdélyi fejedelemmé választása alkalmával volt-vetélytársa Békés Gáspár Késmárkról írta 1576 jan. 30-án) Kassa vidékéről is „az szolgálói nép” menten ment az vajdához, mert csaknem éhel nem halt.¹ A munka és keresethiány miatt nagyon kapóra jött a dupla zsold: az itthon szokásos 2 frt helyett a 4 frt hópénz a legénységnek, 5—6 frt a tizedeseknek, 20 frt a századosoknak s 65 frt a főkapitányoknak.

Báthory a megyesi országgyűlésen 1576 febr. 6. a lengyel követség előtt esküvel fogadta a választási feltételeket s ezek között ígéretet tett arra is, hogy minden az ellenség által elfoglalt területet visszaszerez. Ezt várta tőle mindenkifelelt a lengyel közvélemény s ezt kívánta Lengyelországba menetele alkalmával a határszélen s a Przemysl alatt fogadó küldöttség (1576 ápr. 12). Ez lebegett szeme előtt neki is, midőn megkoronáztatása előtt lelkiismereti dolognak tartotta

¹ Szádeczky Lajos: Báthory lengyel királlyá választása 365. l.

óvást emelni² a lengyel hadügyi törvények ellen, melyeket az országra nézve károsnak tartott.

Báthory királyságának alapja s vezéreszméje tehát Lengyelország integritásának helyreállítása volt. Ezen s az ő hadvezéri nyimbusán épült fel s diadalmaskodott az ő királylyá választása s az ehhez fűzött várakozásoknak teljesülése övezte dicsfényvel már életében a „legyőzhetetlen király” (invictissimus rex) koronáját s ez biztosította neki évszázadokra is a lengyel nemzet háláját és kegyeletét. Az a kiváló szerep és jelentékeny osztályrész (mondhatjuk oroszlanrész) pedig, a mi ebből az ő vitéz magyar katonáira jutott, elvitathatatlanul erkölcsi öröksége az ő magyar nemzetének is; amiből dicsőség és áldás, vigasz és remény fakad 400 év múltán is — e szomorú időkben, — visszagondolva a régi dicsőség tündöklésére, főkép most, a régi Nagymagyarország után sóvárgó lelkünkben.

*
* *

Báthory néhány ezer főnyi kísérettel indult el Erdélyből Moldván át s 1576 márc. 31-én lépte át a Prut folyót: a lengyel határt. Vele ment harcedzett katonasága: lovas testőrsége, mintegy 500 huszár, ugyanannyi gyalogos „kék drabant”, (ahogy az erdélyi fejedelmek gyalog testőrségét nevezték), megannyi „vörös drabant”, a székelység gyalog katonaságának válogatott része; továbbá a Kassa vidékén toborzott „szolgáló nép”, a Tiszántúli hajdúság csapata s az erdélyi nemesség színe-virága. Köztük főurak: Gyulafi László (az erdélyi generális), Bethlen Ferenc (Bethlen Gábor fejedelem apja), Bánfi György és Kristóf, Kemény Boldizsár (Kemény János fejedelem apja), Kornis Farkas, Perneszi István, Lázár András (szárhegyi), Mikó Miklós, Becz Imre, Daczó Péter, Székely Mózes (a későbbi fejedelem), Vadas Mihály (a testőr gyalogság parancsnoka), kecsedi Károlyi István (a későbbi főkapitány) stb. A lengyel határszélen előkelő országos küldöttség várta és üdvözölte, élén a két Sieniawskival, Jeromos a podoliai (russiai) vajdával és Miklóssal, a kameneci várnaggyal. Przemyslnél újabb küldöttség várta és lelkesen köszöntötte. A Krakkó melletti mogilai kolostorban megpihenve, ott ünnepelte ájtatosan a nagyhetet és a feltámadást. Husvét másodnapján (ápr. 25) tartotta ünnepies bevonulását Krakkóba, hol május 1-én megkoronázták. A másnap tartott harci tornán a magyar vitézek fölényesen tűntek ki és nyerték el a fődíjakat! Három hét mulva állották ki az első tűzpróbát, megostromolván az ellenkirály Miksa császár makaes párthívének, Laski vajdának, Lancko-

² *Szádeczky Lajos*: Báthori lengyel királyvá választása 415. l.

ron várát, a mi után a császárpártiak is egymásután meghódoltak. Csupán egy város, a Balti-tenger melletti gazdag porosz Hansa-város Danzig nem hódolt meg, amelyet véres csaták, a fényes dirschau-i győzelem és makacs ostrom után fegyverrel kellett meghódításra kényszeríteni, 1577 folyamán. Ezekben a magyar vitézek, véres áldozatok árán, fényesen váltották be a hozzájuk fűzött reményeket.

Időközben a lengyelek is megismerték új királyukban az erőskezű, harcias fejedelmet, aki a legelső országgyűlésen Thornban (1576 okt.), midőn a híres lengyel zabolátlanság jeleit feltünetezni látta, olyan erős beszédet mondott királyi méltósága védelmére, aminőt a lengyelek addig még nem hallottak. Kijelentette abban, hogy nem akar sem költött, sem festett király lenni (*nec fictus, neque pictus rex*), hanem ha megválasztották és megkoronázták, uralkodni és parancsolni akar s nem tűri, hogy felette uralkodni akarjanak. Megvédelmezi az ő szabadságukat, de a magáét is, ha kell karddal is!

A danzigi hadjáratot Wasziljevics Iván a „kegyetlen“ cár felhasználta újabb hódításokra, a lengyelek védnöksége alatt álló Balti-tengerparti Livóniában, Észtlandban és Kurlandban.

Báthory István uralkodásának első csendes esztendejét arra használta fel, hogy harcra készüljön Lengyelország régi, legnagyobb ellensége, a moszkoviták ellen.

Az 1578 elején tartott varsói országgyűlésen elhatározta a háborút, megszavaztatta a hadiadót, kölcsönöket vett fel és segítséget kért a szomszéd német tartományok érdekelt uralkodóitól; mindenkifelett pedig magyar katonák toborzásáról és felfogadásáról gondoskodott. arra áldozván saját kincstára megtakarított készletét is. Ontette az ágyúkat Vilnában, Marienburgban.

Mindenkifelett számított Erdélyországra, melynek fejedelemségét megtartotta s bátyja (a maga távollétében vajdává választott helytartója) Báthory Kristóf segítségére. Amíg ő Lengyelországban folytatta a hadikészületet s öntette az ágyúkat, „melyeknek mind nagyságát, mind formáját maga határozta meg, a szerint, amint azokat eddig való tapasztalásai által legalkalmasabbnak találta“ („*suo modo*“) s megbízott szakértő hívei által katonaságot gyűjtött és fogadott fel főként Erdélyben és a „Részek“-ben; de a lengyel határszélhez közeli vármegyékben is. Vitézlő „szolgáló nép“ volt elég és készörömmel állottak be a nagyhírű „lengyel királ“, „Están királ“ seregébe, a dupla zsoldra, havi 4 frtra, mikor itthon a szokásos 2 frtos zsoldra sem kínálkozott alkalom. A munkátlanság és szükség hajtotta és a harcvágy a győzelmes

király zászlai alá vonzotta őket, Lengyelbe; nem gondolván a messze haretér sok fáradtságával, nyomorúságával és veszedelmével.

*

* * *

Magyar katonák toborzását megkezdték már a danzigi hadjárat előtt. Báthory udvartartási számadásaiban gyakran fordulnak elő erről szóló feljegyzések.

Igy a király 1576 okt. Károlyi Istvánt a gyalogság egyik parancsnokát (a későbbi főkapitányt) a torni országgyűlés alkalmával a grebini táborból hivatja és négylovas kocsival utaztatva sürgősen küldi a magyar határszélre, nyilván Lublóra, a lengyel fenhatóság alatt lévő 15 szepesi város s a „szepesi kapitány” székhelyére. Útiköltséget rendelt neki a Szepességig és vissza Tornba, magyar katonaság fogadására. Az akkor felfogadott 58 katona már okt. 27-étől húzza fizetését (2 tizedes 5—5, a közkatona 4—4 tallér hópénzt). A király mellett levő magyar gyalogtestőrség akkor 500 főből állott, Vadas Mihály volt a főkapitányuk, 110 főnyi századával élükön s alá tartozott Török Márton, Ráczi Mihály, Nagy Ambrus, Somogyi Ferenc kapitány, 100—100 vitézzel. Károlyi István 20-ad magával. Úgy látszik, az ő századának kiegészítésére volt sürgős szükség az újoncokra. A „szepesi kapitány” máskor is toboroz és küld katonákat.

Károlyi nemsokára fényesen kitüntette magát a dirschau-i győzelmes csatában, melyben a danzigiak nagy vereséget szenvedtek. Károlyi személyesen járt elől jó példával, biztatva és lelkesítve katonáit, nem rettenve meg a nyilak és golyók sűrű záporától. Danzig ostrománál is kitüntette magát s két év múlva, Polock bevétele után (Vadas Mihály az ostromnál elesvén), ő lett a magyar gyalogság főkapitánya.³

A magyar tüzérség parancsnoka (praefectus tormentorum, zaigwart) Danzig alatt Nagy Bertalan volt.

A poroszföldi táborokba, Marienburgba, Grebinbe, Dirschauba, Danzigba, Glowaba, 1577 folyamán is gyakran érkeznek magyar katonák. Május 10-én (Brodnicon) Békes Gáspár kezéhez utalnak ki 1000, jún. 5. 500 frtot zsoldra. Mert időközben Békes Gáspár (a régi vetélytárs) kiengesztelte Báthoryt, aki nagylelkűen megbocsátott neki, szolgálataiba fogadta, lovas testőrsége főkapitányává tette s jótéteményekkel halmozta el. Viszont Békes híven s önfeláldozással szolgált a királynak.

1577 máj. 15. Várady Györgyöt küldik Magyarországba,

³ Ezeket az érdemeit előszámlálja donatiós levele, midőn Szentlélek birtokát kapja a királytól. 1581. nov. 8. a Pleskow vár alatti táborban (*Székely Okltr.* IV. k. 77. ol.)

gyalog katonák fogadására (600 frt költséggel). Majd decemberben ugyanőt, bort venni a királynak.

Jún. 22. a danzigi táborban a Bornemisza János által kihozott magyar lovasokat fizették. Jún. 29-én Erdélyből kihozandó magyar katonák számára utalványoznak.

Júl. folyamán a danzigi táborban levő magyar lovasokon kívül zsoldot kapnak a Kornis által újabban kihozott magyar gyalogok és lovasok; köztük Kendi Péter 10 lóra, Daczó Péter 5 lóra.

Miután 1578 elején az orosz hadjáratot elhatározták, megélénkült a magyar katonák toborzása. A költségvetés 12.000 lovasra és 10.000 gyalogosra volt praeliminálva, s a gyalogság nagy részét, m. e. 4000-et, magyarokból remélték.

Vadas Mihály kapitány gyalogsága az 1578 jan. fizetés alkalmával immár 652 főre rúgott. Gondoskodtak ujoncok toborzásáról is.

Az év elején Báthory Péternek magyar katonák behozatalára kiutalnak 10.000 frtot. Márc. folyamán Bornemisza Gáspár a szepesi kapitányságban gyűjt gyalogokat. Magyar katonák felfogadására és kihozatalára kap szept. 3. Przemyslben Károlyi István gyalogra 4600, Bókes Gáspár lovas és gyalogra 4444, Vadas Mihály gyalogságra 7000 frtot, összesen 11.444 frtot.

1579 elején még serényebben folytatták a toborzást.

Januárban Bornemissza János lovas kapitány kap Varsóban magyar huszárok felvételére és kihozására a király parancsára 1200 frtot. Felvett pedig és kihozott 100 lovas, akikkel ápr. 30-án Vlnába érkezett. (Ezekből decemberig csak 75 maradt).

Sibrik György kapitány (rotmagister = Rittmeister) ugyanakkor hasonló célra szintén kapott 1200 frtot, aki Bornemiszával együtt kihozott 137 huszárt, kikkel Vlnába érkezett ugyancsak ápr. 30-án. Ő később 150 lóra kap zsoldot, fejenként 6 frtot. Az év végén azonban már csak 101 lovasa van, a többiek — úgy látszik — elesetek.

Prépostvári Bálint a magyar királyi területről hozott (két ízben is küldetvén oda) magyar lovas és gyalog vitézeket. A márc. 10. felhozott 51 lovas aug. 27-ig újabb szállítmányokkal felszaporodott 207-re, akik közül a polocki hadjáratban elesett 50. Gyalogot toborzott és fizetett 45-at.

Csukáth Péter Váradról hozott 116 lovas,

Borbély György kapitány Erdélyből 160 huszárt,

Perbes György Zemplén megyében és tájékán gyűjtött lovasokat, kiknek száma márciustól szeptemberig 49-ről 157-re szaporodott fel, fokozatosan.

Az utóbbi négy lovas csapatnak, midőn Polock bevétele után haza mentek, útiköltségre kiutalt a király szept. 15. Prépostváriának 1500, a többi háromnak 500—500 frtot.

A kapitányok közül kapott Prépostvári 200, Perbes és Sibrik 100—100, Borbély és Csukáth személyenkint 150, Nagy Lőrinc György, Sibrik 150 huszárja vicekapitánya és Rác Péter váradi lovas 100—100, Balogh Máté váradi lovas 35 frtot.

Időközben többen kapnak jutalmat és segélyeket: köztük Békes Gáspár 100, Horvát János 25, Rákóczy János 20, Székely Mózes 52, Király Albert 52, ecsedi Báthory István gyalogjai 100, Sibrik Péter 25 frtot, Békes Gáspár a vívóárkok megerősítésére több alkalommal 540 frtot.

A magyar lovasság száma az 1579. hadjáratban lehetett m. e. ezer.

A gyalogságról pontosabb számadatunk van.

Erdélyben Borbély György toborzott a tavasz folyamán gyalogokat, lovasokkal együtt. Főkapitányuk Károlyi István lett. Köztük volt Erdély különböző részeiről 400 újonc. Marosszékből 400 fővitéz, Becz Imre által toborzott 200 (csiki) székely és ecsedi Báthory István 215 gyalogja. A kapitányok (11) kaptak 20—20 frtot, a tizedesek (100) 5, a közgyalogok (m. e. 1000) 4—4 frtot. Számuk volt júl. 26-áig 1209. A júl. 27—aug. 27. fizetéskor (két század áttétetvén az udvari sereghez), kitett 994 főt.⁴ Ugyanakkor jún. 26—júl. 26. az udvari gyalogság száma volt 828; júl. 26—aug. 26. 1025. Vadas Mihály főkapitány s más hat-nyolc kapitány alatt.⁵ A két magyar gyalogcsapat létszáma a hadjárat alatt m. e. 2000 főnyi volt.⁶ A lovasságéval együtt m. e. 5000 magyar katoná.

Az első 1579-iki hadjárat eredménye több kisebb-nagyobb határvár elfoglalásán kívül Polock, a Dwinán túli erős vár kiostromlása lett, mellyel Litvánia határát messze kiterjesztették az oroszok rovására. A magyarok legnagyobb

⁴ A kapitányok nevei: 1579 jún. 22.—júl. 22. Károlyi István, Nagy Ferenc, Fábriánházi István, 100—1000 fővel, Kérey Albert 98, Marosszékből: Nagy Péter, Nagy István, Munkácsi Ferenc, Somogyi János 100—100 fővel. A Becz Imre által kivezetett csapatban: Nagy András 101, Orosz Mihály 95 gyaloggal, Ecsedi Báthory István csapatában: Szombatfalvi Benedek 101 katonával, egy olasz kapitány — Hercules Vincentius — 114 gyalogossal. (Ez utóbbi kettő júl. 26-ától a Vadas Mihály udvari gyalogságánál lustráltatott.)

⁵ Jún. 3-án: Vadas Mihály 202, Rác Bálint, Kovács Ferenc, Székelyhídi János, Fejérdi Bertalan 100—100, Meggyesi Albert 109, Nagy 109 katonával. Júl. 26-tól még Szombatfalvi Benedek 100, Hercules Vincentius 155 legénnyel. A nevek szerint itélve ezek is nagyjából erdélyiek voltak, Vadassal együtt.

⁶ A hadjárat végeztével a nov. 26. zsoldosztáskor a gyalogság létszáma már csak 1254 volt. A többiek részint elesetek, részint haza mentek télire.

vesztesége volt Vadas Mihály az udvari gyalogság főkapitányának elesése és a lovasság főkapitányának Békes Gáspárnak a hadjárat után nemsokára bekövetkezett halála, kit a király nagy pompával temettetett el Wilnán, a róla elnevezett Békes-halmon.⁷

A II-ik orosz hadjárat 1580-ban.

A varsói országgyűlés 1580 elején elhatározván a hadjárat folytatását, megkezdték a hadikészületeket. Érdekesen jellemző, hogy az országgyűlésen szemrehányással illették a királyt, hogy a fővezérség tekintélyét és hatáskörét leszállította azáltal, hogy külföldieket magas tisztségekre emelt. A király azt válaszolta, hogy midőn Békest a magyarok élére állította, nem volt szándékában a fővezér hatáskörét megcsonkítani, csupán hadsegédül adta hozzá, hogy a magyaroknál tolmácsul szolgáljon. Szükséges volt a külföldről katonákat behozni. Mert ha a lengyel lovasság a legkitünőbb is, de gyalogsággal az ország nem rendelkezik s ezt a hiányt magyarokkal kellett pótolni. Más külföldieket csak erdélyi fejedelmi és magánügyeiben alkalmazott. Sok vita folyt erről, de senki sem tagadta az idegen gyalogság szükséges voltát.

A király azután Grodnón haditanácsot tartott. Wilnán ágyúkat öntetett. A régieket kijavíttatta s újakat csináltatott, saját módszere szerint (suo modo) és utasítása alapján. Mert a tüzéségnak nagy szerepe volt a muszka várak ostrománál s a gyújtó golyók (az ő saját külön találmánya s olasz hadmérnökök⁸ alkalmazása) segítették elő a fagerendákból épült várfalak megvívását, illetőleg felgyújtását.

Két nehézség mutatkozott: a pénzkérdés és a katonaság szervezése. A megszavazott adó nem volt elég, az is késedelmesen gyűlt össze. Báthory saját magát is odaadta s kölcsönöket vett fel.

A sereggyűjtés sem volt könnyű dolog. A mult évi hadjárat fáradalmi és veszteségei sokakat elriasztottak a katonáskodástól. A hadiszerek, a felszerelés, a lovak s az igavonó állatok, az utak nehézségei és az időjárás viszontagságai következtében nagyrészt elpusztultak. Ezeket pótolni kellett és újakat szerezni.

⁷ E hadjárat történetét megírtam s ki van adva a *Had-tört. Közlemények* I. évf. A felsorolt számadatok megvannak Báthory számadáskönyvében. Kiadta Veress Endre.

⁸ Ezek közül ismeretes *Domenico Ridolfini di Camerino* (Ld. *Had-tört. Közl.* 1930. évf. XXX. 1. sz. 267. l.) 1582-ben a király Váradra küldte a város megerősítése végett (Báthory számadáskönyvei 132, 174. l.) Krakkóban időzéséről ír *Brutus M.* Gyulai Pálnak (Ld. *Opera varia* 540. l.)

A sereggyűjtés is sok nehézséggel járt, úgy bent az országban, mint a külföldön. A belföldi toborzásra Zamoyski János főkancellár vállalkozott, aki bár nem volt hivatásos katona, értett a hadügyekhez és tevékeny részt vett az első hadjáratban, saját zászlóaljával. Főként a gyalogság szervezése járt nehézséggel, mert a lengyel nemesség lovon szeretett harcolni, gyalog szolgálatra, melyet lenézett s mely terhebb vala, nem vállalkozott. A gyalogság városi polgárságból, iparosokból állott, a jobbagyság eddig nem volt katonaköteles, a külföldi szoldos pedig drága volt. A mult országgyűlésen történt valami gondoskodás e tekintetben, az t. i., hogy az állami birtokok jobbagyaira kimondották a katonai kötelezettséget, annyiban, hogy minden 20-ik jobbagy besoroztassék gyalog katonának s ezek a jobbagy-terhek alól, utódaikkal együtt, mentesek legyenek.

Ezzel most élni akartak és a falvakban megkezdték az arra valók besorozását. Mindez azonban nem felelt meg a szükségletnek és a hiányt magyar katonákkal kellett pótolni. Ezek toborzása tehát sérényen folyt az év elejétől kezdve.

Károlyi István főkapitány (aki a Polock alatt elesett Vadas Mihály utóda lett az udvari gyalogság élén) már január folyamán kapott magyar gyalogság fogadására 4000 frtot előlegül. Bornemisza János 17.000-et, s mások többet-kevesebbet.

Magyar lovasságot is toborzottak.

Békes Gábor magyar lovas testőr főkapitánynak. (aki elhunyt bátyja Békes Gáspár utóda lett ebben a tekintélyes és bizalmi állásban) a tavaszi hónapokban (márc.—máj.) 514. jún.—júl. 459—450 huszárja volt. Sibrik Gáspárnak lovas százada márciustól júliusig 122-re emelkedett. Augusztustól októberig 588 huszár volt a várórségekben (Zawaloczeban) keze alatt. Perbes György a nyár folyamán 105, Bornemisza János 90, Borbély György 112 lovassal rendelkezett. A lovasság a hadjáratban tehát több mint ezer főnyi magyar huszár-ból állott: Zamoyski huszárjaival m. e. másfél ezerből.

Sokkal nagyobb volt a magyar gyalogság száma, amely összesen m. e. 4000 főre rúgott.

A számadásokból kitűnik, hogy Károlyi István főkapitánynak márc.—május havában volt 1259, jún. 1987, júl. 1975, aug. már 2271 katonája, szept. és okt. 1850, kiknek zsoldja összesen addig kitett 58.400 lengyel frtot. A sereg magva az Erdélyben toborzott ezred, de azon felül hozzá osztották be a Felsőmagyarországból gyűjtött századokat is.

Nehéz Pál és Szováti János kapitányok hoztak Wilnába jún. 518 gyalogost, akiknek jún. 26-ig végződő egy havi zsoldjuk 1067 lengyel frt volt. A nevekből ítélve ezek Szepes,

Sáros, Zemplén, Abauj megyében s a Tisza vidékén, főként Bereg, Szabolcs, Bihar megyében toboroztattak.

Vajda Boldizsár 506 erdélyi katonáját (s hozzá 19 újoncot, tehát összesen 525-öt) Wilnán 1580 jún. 7-én lustrálták és kapták első fél havi zsoldjukat, 1047 magyar = 1195 lengyel frtot.

Ugyanekkor érkezett Felsőmagyarországból Wilnába Gál János 744 gyalog vitézzel, s Wilnán 1580 jún. 8. kaptak első félhavi zsoldjuk fejében 1441 magyar illetőleg 1824 lengyel forintot.

Kis Demeter jún. 11-én mutatta be Wilnán 516 magyar újoncát. ezek első havi zsoldja volt 1545 magyar, 1450 lengyel frt. Ezek nagyobb részt magyarországi legények, vagy az erdélyi részekből valók voltak.

Ez utóbbi öt kapitány első félhavi zsoldjának összege kitett 5505 l. frtot.

A nyár elején Wilnába érkezett erdélyi zsoldosokat aztán a királyi udvari gyalog seregbe osztották be és pedig Nehéz és Szováti két századát és a Vajda Boldizsár négy századát. A Kis Demeter magyarországi 516 emberét pedig kapitányostól összetették Gál János 766 emberével és Gál János főkapitánysága (capitanus generalis) alatt alkottak belőlük egy külön zászlóaljat. Amazt az erdélyit, a Károlyi főkapitánysága alatt állót nevezték udvari gyalogságnak, mely kétszerese volt emennek, s létszáma a 2000-et is túlhaladta.

Volt negyedik magyar lovasság és gyalogság is: Zamoyski János kancellár, a fővezér külön magyar csapata (Equites et pedites hungari Joannis Zamoyski cancellarii regni Poloniae), mely háromnegyed részét tette az ő külön 1204 főnyi testőr gyalogságának. Ebben Zamoyski mellett volt 252 magyar hajdú. Kicsiny főkapitány csapata állott eredetileg 514. Horvát Márton csapata 154 főből, összesen 900 legényből. A jún. 26. zsold-osztáskor Nagy György, Kovács Ferenc, Nagy Bertalan, Balogh Márton és Horváth Márton voltak századosai.

*

* *

Miután a magyar hadak Wilnába érkeztek, a király csakhamar elrendelte a mozgósítást, s maga is megindult jún. 16-án, hogy azáltal is siettesse a késlekedő lengyel hadak mozdulását. A magyar gyalogságot a főhadiúton, Postawyn át a Dwina felé küldötte. Az ágyúkat és nehéz hadiszekereket vízi úton szállíttatta Dzisznába s onnan azokkal az ágyúkkal együtt, melyeket Polockból a mult évben hazatérőben otthagyt, a Dwinán szállíttatta tovább felfelé Witebskbe, hová maga a király más úton igyekezett. Csasznik felé, magyar lovas testőrségével.

A magyar udvari gyalogságot Dzsizán 1580 júl. 8-án lustrálták meg a táborba szállás után először és fizettek a katonáknak egy havi zsoldot (jún. 26-tól júl. 26. számítva). Károlyi István főkapitány hópénze akkor már 65 frt volt (a zászlótartóké (Egri Mátyásé és Daróczi Istváné) 6. (Filpesi Miklósé és Maróthi Gergelyé) 5 frt. 2 dobos. 2 trombitás és 2 siposé 5—5 frt; a tizedeseké 5—6, a legénységé 4—4 frt. A katonák nagyrészt erdélyiek voltak.

Utána következett a sorrendben Kovászy (Kovács) Ferenc kapitány, 20 frt hópénzzel, aki a Polock alatt elesett Vadas Mihálynak egy ideig helyettesítője volt. Katonái nagyobb részt felsőmagyarországiak (Berzeviczi — Máté és Károly — Makoviczi, Sadányi (Zsadányi), Szigeti, Felföldi, Bártfai, Illyés, Szilvási, Terebesi, Sztropkói, Ungvári stb. nevéek).

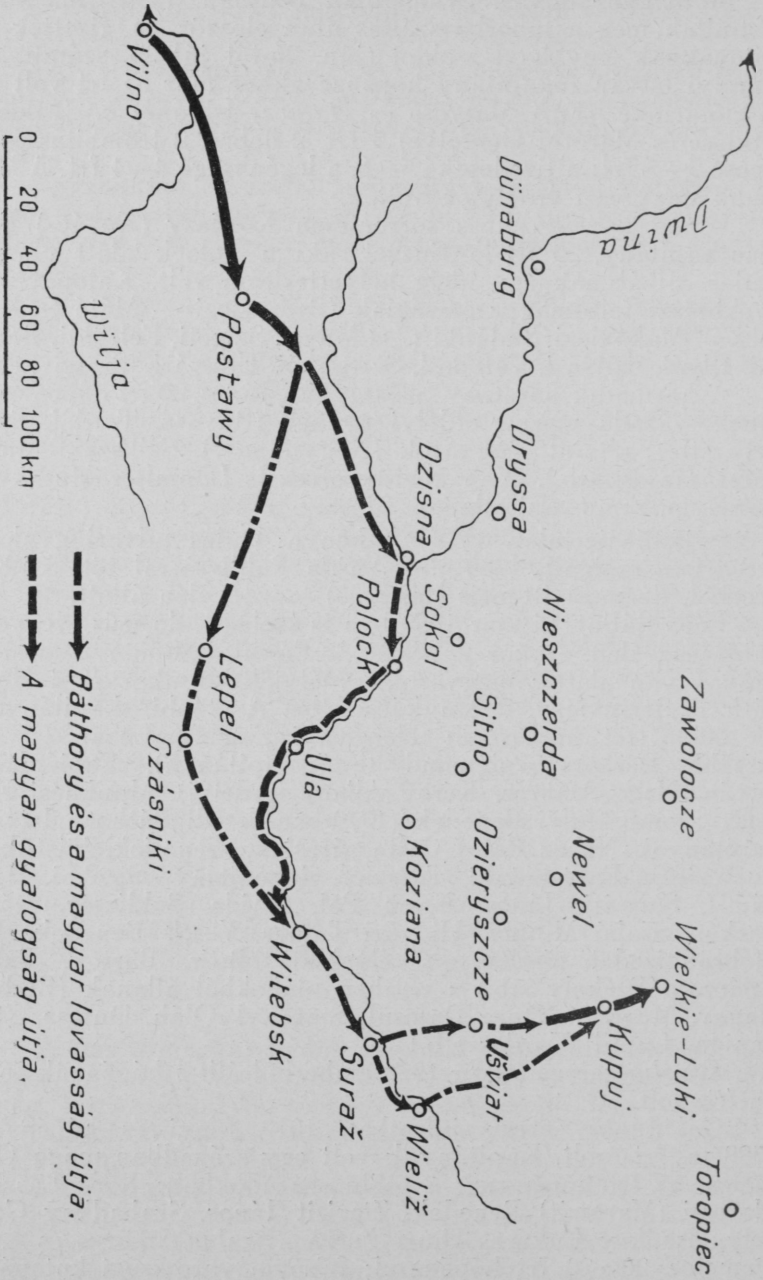
A harmadik kapitány Székelyhidi János, 20 frt hópénzzel, kinek százada részint erdélyi nevéek (Ravasz, Tordai, Székely stb.), részint magyarok (Nagymihályi, Szikszai, Munkácsi, Hajdu stb.). Van köztük orosz is (Dumiter Muszkva, Garasym, Zimiovan) stb.

Fejérdi Bertalan 1578—79-ben a Vadas udvari gyalogezredében szolgált. 1580 jún. Vajda Boldizsárral jött ki Erdélyből, de most itt más (magyar) század élén állott.

Rác Bálint, ki már 1580-ban is szolgált, de más (vegyes) katonaság élén. Akkor 2 Békési, 2 Possai, 2 Bölönyi, most 1 Hossay van alatta: magyarok, erdélyiek váltakozva: 4 Horváth, 5 Berzeviczy, 2 Munkácsi stb. A többi kapitányok 20—20 m. frt hópénzzel: Dercsényi Tamás, Lázár István (később Báthory Zsigmond testőr-kapitánya), Fábriánházi István, Nagy Mátyás, Kérey Albert (erdélyi), Munkácsi Ferenc, Szombatfalvi Benedek (1579-ben ecsedi Báthory István kapitánya), Nehéz Pál. (Alatta sárosiak, szepesiek, köztük 2 Berzeviczy, Lapispataki, Tarczay, Lomnitzay, Sirokai, Héthársi), Szováti János, Nagy Pál, Vajda Boldizsár, Rác Farkas, Szabó Mihály, Hidvégi Tamás, Veres Benedek. Ez utóbbi tizedei részben székelyekből (Boér, Bartók, Baló, Apácay, Székely stb.) s részben oláhokból állanak (Radul, Nagoy, Muresan, Opra Damsul, Stanczy Oláh, Dumsa, Ztepaniga, Lupul Kardos stb.)

Károlyi serege akkor 1987 emberből állt s hópénzüik 8650 m. frt. volt.

Gál János serege júliusban 1019 főnyi és hópénzüik 4388 m. frt. volt. Kapitányuk volt egy században maga Gál János, 65 frt hópénzzel; a többi századokban: Rác László, Marossi (Marossit) Benedek, Ztarisit János, Szabadkay Gergely, Emőkey Lukács, Thuri Ferenc, Szabó Ambrus és Kys Demeter, 20—20 frt hópénzzel; felsőmagyarországi katonákkal.

A két seregben június hónapban volt 5139 katona, júliusban már csak 5042. 52 tizedes hiányzott, egy meghalt, egyet felakasztottak, kettőt elbocsátottak, 94 elszökött és pedig 44 puskával együtt.

Ennek a kettős magyar seregnek útiránya volt a Dwina déli partján haladni kelet felé s Witebskben csatlakoztak a királyhoz.

A király Wilnából a magyar lovas testőrséggel (udvari lovasokkal) és magyar huszár csapataival jún. 16-án megindult északkeleti irányban, lassú menettel, hogy a távolabbi tartományokból jövő lengyel csapatok utólrhessék. Czaśniki előtt 5 ezer lépésnyire egy faluban (Sczydut) állapodott meg (júl. 8. körül), csapatait a kívül fekvő falvakban szállásoltán el.

Ott a király mindenek előtt haditanácsot tartott a felől, hogy a sereget hová irányítsák, merre menjenek, melyik vár elfoglalása legyen a főcél? Háromról volt szó: Pleskow (Pskow), Smolensk és Wielkieluki váráról. Az elsőt (Pskow) elejtették, mert messze északon távol volt az ellenség területén belül, a meddig több kisebb nagyobb várat kellett volna a hátuk mögött hagyni, melyek miatt védtelenül maradt volna Livánia. Későbbre halasztották. Smolensk mellett erős érvék szólottak. A Dnieper melletti város nagy hírneve, a hozzá fűzött történeti események emléke, az oda elvitt hadizsákmány visszaszerzésének vágya s hogy elfoglalása esetén az egész szeverini tartomány a lengyelek hatalmába került volna. Ellenérvül felhozták, hogy az út oda elpusztult helyeken át vezet, tartománya a gyakori beütések által el van pusztítva, mesze van a határtól. Főképen pedig, hogy félreesik a hadjárat főirányától és céljától, Livóniától. A szeverini tartomány pedig nem versenyezhet és ér föl, sem a városok sűrűségét, sem a föld termékenységét, sem a lakosok míveltségét illetőleg a tengerparthoz közel fekvő Livóniával. Attól is félni lehetett az élelem és takarmány hiányán kívül, hogy ha a hadsereg Smolensk felé támad, az ellenség a fedezetlenül hagyott Livóniát támadja meg. Ezzel ellentétben Wielkieluki Moszkva szívéhez közel, hadi főútjában van, a merre a cár hadai Livónia felé járnak. Onnan egyaránt lehet védeni Livóniát a Moszkva felőli, mind Litvániát a Smolensk felőli támadás esetén. A mellett Wielkieluki vidéke nagyon termékeny, szántóföldje, legelője jó, emberek és állatok számára bőséges élelemmel szolgálhat, sűrűn fekvő népes falvai vannak, melyek ha a király hatalmába jutnak, bőven elláthatják az őrségül hátrahagyott várőrségeket. Igaz, hogy az odajutás nehézséggel jár, mert sűrű erdőkön át vezet az út, de mert a vidéke nincs elpusztítva s a Dwina és Uświata folyón az

ágyúk, a felszerelés és élelem vízi úton szállítható, mégis könnyebben megközelíthető, mint a másik két vár.

Mindezekért a király már előbb is Wielkieluki kiostromlására gondolt, de azt titkolta, nehogy az ellenség tudomására jusson s éppen azért irányította a sereget Czaśniki és Witebsk felé. Most aztán elhatározták Wielkieluki megtámadását. Azt is remélte a király, hogy a cár ennek a főfontosságú várának védelmére maga is táborba száll és így alkalma lesz neki nyílt harcban megmérkőzni vele, a mire nagyon vágyott.

A haditanács után a király hadiszemlét tartott a sereg felett. Először is a lengyel lovasság azon részét szemlélte meg, mely már a danzigi és polocki hadjáratban is szolgált s legutóbbi téli szállásukról vonultak be. Azután az ujoncokat vezették elő, kiket most soroztak be. Kétféle lengyel lovasság volt: nehéz fegyverzetű huszárok és könnyű fegyverzetű kozákok.

A gyalogság legnagyobbbrészt magyar volt, kiket Felső-magyarországon, Várad vidékén és Erdélyben toboroztak. A király nagylelkűsége és bőkezűsége a tavalyi zsoldosok iránt mind többeket vonzott az ő szolgálatába. (Ezek azonban más úton mentek s 4 nappal előbb Dziszán lustráltak.) Kevesebb számmal voltak lengyelek, kiknek egyrésze már a mult évben is zsoldos volt, de a nagyobb részét most sorozták.

Külön csapatokat alkotott a przemysli parancsnok Drojewski János által saját költségén fogadott „fekete gyalogság, a melyet a többiektől megkülönböztetett fekete egyenruhájuk és fegyverzetük, melyet vezérik kettős gyásza jeléül viseltek. Drojewskinek ugyanis nem régen halt meg a felesége, Radziwill Krisztina és egyetlen leánya.

Júl. 12-én Czaśnikin számba vették a magyar huszárokat is, kiknek egy hónapért fizettek ott (júl. 26-áig). Az udv. lovas testőrségnek Békes (Bökös) Gáspár (a meghalt Békes Gáspár) öccse volt a főkapitányuk, a ki 200 frtot kapott segélyül (subsidiium) és 20 lovasra (6 frtjával) 120 r. frtot. Utána következett (55 lóra 210 és 100 frt segéllyel) Kállay János, aztán Dóczy Kelemen, 27 lóval (162 és magának 10 frtal), Balany Gergely, 20 lóval (120 és 100 frtal). Wesselényi Ferenc 18, Báthory Péter 10, Kendy Péter 16, Lónyai Albert, Havaseli Balázs, Király Albert 8—8 lóval stb. Szemere Mihály 7, Soos György, Székely Mózes, Szirmay Gáspár 6—6 lóval stb. Horváth András és János, 4—4 lóval, megfelelő hópénzzel és segéllyel. Az udvari lovasság száma 459 (augusztusban 451) volt; zsoldjuk 5886 (aug. 5964) m. frt volt. A többi (külön) sor-lovasság kapitányai voltak, 100—100 frt segéllyel: Perbes (Perbeos) György, 105 lovassal. Sibrik György, 122 (119). Bornemisza János 90, Borbély György 112 lóval s megfelelő (6—6 frt) zsolddal. A 4 kapitánynak volt összesen 427 huszára.

Ezeknek fizetése és zsoldja volt egy óra 2962 frt. Összes létszáma a kir. magyar lovasságnak júliusban 866 s fizetésük a segély összegekkel együtt 6848 frt volt.

A király hadiszemle után a múlt évben elfoglalt közeli Lepel és Ula vár megtekintésére rándult ki. Előbb azonban elindította a fővezérrel Zamoyskival élén a sereget Witebsk felé s 2 nap múlva maga is követte. Oda vonták össze az egész sereget, úgy a magyar gyalogságot Dzisna felől, mint a késlekedő lengyel csapatokat. Oda érkeztek a litván csapatok is. Ott adták ki a hadi fegyelmi szabályokat és megállapították a hadművelet és felvonulás tervét.

Witebsken júl. 27-én lustrálták meg másodszer az úton a magyar sereget, mely szerint júl. 26-tól aug. 26-áig számítva kapott a Károlyi István főkapitánysága alatt álló magyar udvari és a Gál János alatt szolgáló sorgyalogság összesen 3014 katonája 15,524 frt és a „Bökös“ Gábor és társai alatt szolgáló udvari lovasság 875 huszárja 6.908 m. frtot, egyesek 51 m. frtot, összesen: 20,285 m. frt.

A király Witebsken (júl. 27—aug. 1.) naponként haditanácsot tartott és elhatározták, hogy mielőtt Wielkieluki ostromára mennének, két, útközben lévő várat álló (nem lévén tanácsos hátuk mögött hagyni) el kell foglalni. Egyik volt Wieliz a Dwina déli partján, a másik északra, a túlparton, Uswiat, a hasonló nevű folyó mellett.

Wieliz ostromlására Zamoyskit küldötte 7000 gyaloggal (lengyel, magyar, litván katonákkal) s azokkal a német puskás lovasokkal, kiket a livoniai származású Fahrensbeck, dániai marsal hozott segítségre.

*
*
*

Zamoyski a fővezér Witebskből elindult külön seregével. A felvonulás őrzésére kirendelte Károlyi udvari gyalogságából Lázár István kapitányt, magyar gyalogságával. Vele ment Bornemissza János is, huszáraival. A királytól kapott ágyúkat is tovább küldötte a Dwinán felfelé, a maga nehéz hadiszereivel is. Ez a sereg az utolsó lengyel városban Surazon a Dwina mellett egy napi pihenőt tartott, hogy bevarják az ágyúkat, melyek a víz folyása ellenében lassabban érkeztek.

Az onnan már közeli Wieliz élénk forgalmú város volt, melyet sűrű erdők vettek körül. Ezeket a muszkák szándékosan irtatlanul hagyták, hogy természetes akadályt alkossanak. Rendes út nem vezetett át rajta s hadsereg nem járt ott 160 év óta, midőn Witold litván herceg vezette arra felé seregét. Zamoyskinak útát kellett vágatni, törni, fejszés csapatokkal, puskás gyalogok felügyelete mellett. Nehéz munka volt, mert százéves fákat kellett kivágni, elhordani s útát egyengetni, szakadékokat s mocsarakat hidakkal átkötni. A

20 ezer lépésnyi úttal nagy igyekezettel két nap alatt elkészülvén, tovább haladhattak Werchovina nevű elpusztult falun át, a kozákok által akkor is Witold-hídjának nevezett helyig, illetőleg mocsárig, melyen át most is hídát kellett előbb csinálni, hogy átmehessenek. Innen néhány hegyen kellett átmenni, hogy Wielizt megközelíthessék. Ott a tábornak alkalmasnak vélt helyen a sűrű sötét erdőben, hova a napsugár be nem hatolhatott, ledöntött és felhalmozott fatörzsekből falnál erősebb torlaszokat találtak, melyeken át nagy erőfeszítéssel kellett a gyalogságnak utat csinálni.

Átkelvén az erdőn, Zamoyski a fekete gyalogokat küldötte előre, hogy rohanják meg a várat, törjék be a kaput és meglepetéssel hatoljanak be. De midőn az erdőből kijutottak, a várból ágyúlövéssel jelt adtak s a lakosok erre a falakon kívüli épületeket felgyújtották s a várfalak közé menekültek.

Wieliz vára 9 bástyatornyos fallal volt megerősítve. Dél és kelet felől a Dwina határolta, északon egy patak, mely egy tavon át a váron alól a Dwinába folyik. A város felett északon tábornok ütvén, a magyarok a Dwina felső partján állították fel ütegeiket s ostromszereiket, alább a lengvelek, nyugaton a fekete gyalogok. Távolabb Wielkieluki felé a kozákokat helyezték el előrsökül. Elkészítvén néhány nap alatt az ütegsáncokat, megkezdték a vár lövetését. Olyan jól célözva és találva lőttek, hogy (mint később a foglyok beszélték és a szétlőtt ágyúk roncsaiból megítélhették), kevés lövés ment kárba s nagy kárt okozott az ellenségnek. A hatást látva Bornemisza, akit Zamoyski a magyarok élére állított, tüzes golyókat lövetett a várba, melynek gerendákból összerótt falait csodás merészséggel égő fáklyákkal felgyújtani is igyekeztek, a mi részben sikerült is. A fekete gyalogok is támadásra indultak s bátran harcoltak. A várórség látván az ostromműveletek gyors előhaladását s nem bízván a védelem sikerében, jobbnak látta, sértetlenség kikötése mellett, feladni a várat (aug. 6.).

A király ezalatt a fősereggel Surazban időzött s hajóhidat veretett a Dwina felett, hogy azon átkeljen. Hallván Wieliz elfoglalását, az örvendetes hírre, kamarásaival, meg szemlélésére oda sietett, de hamar visszatért Surazba és az elkészült három hídon seregét a túlsó partra vezette át (aug. 10.).

Egy napi pihenés után a sereg elindult. A király szokott gyorsaságával szeretett volna haladni, de erősen késleltette a rengeteg erdősegen az út nehézsége. Mert a muszka Wielkielukitól a hitván határokig (120 ezer lépésnyi térségen) őserdőt tartott és hagyott meg határgyepű gyanánt, melyen út alig volt s a fák olyan sűrűn össze voltak növe, hogy csaknem élősövényt alkottak. Ehez járult közben a sok mocsár s a

vizenyős, sáros talaj, melyen az emberek és állatok besüppedtek. Az élelem és takarmány szállítás is nagy nehézséggel járt s fogytán lévén, szükségét szenvedtek, így lassan haladhattak elő.

A menetrend szerint elől mentek a litvánok. Radzivil Miklós wilnai vajda és fia Kristóf, a határszéli katonaság parancsnoka, vezetése alatt. Ezeket követte Zborowski János, genesi várnagy, az udvari katonaság parancsnoka, csapatával. Utána a magyar lovasság és gyalogság, Békes Gábor és Károlyi István főkapitányokkal az élükön. Ezek után ment a király a sereg zömével. Utána Zbarawski János, a braclawi vajda, a lengyel lovassággal. Sieniawski Miklós, russiai vajda, a kisorosz csapatokkal zárta be a menetet. Az ágyúk és hadiszerek (azok is, melyeket Zamoyski Wieliz alól a királyhoz visszaküldött) az Úswiata folyón szállítottak felfelé.

Mint hogy a litvánok, a kiket fejszékkel erdőirtásra és útcsinálásra előre küldtek, késedelmesen haladtak s a sereg zúgolódni kezdett, a király kiválogatott a magyar gyalogságból 300-at s előre küldötte, hogy a litvánoknak az útcsinálásban segítsenek. Ezekkel aztán az út nagy hamarosan elkészülvén, a litvánok előcsapata aug. 16-án Úswiat alá érkezett. Utánuk a király a fősereggel mintegy 10,000 lépésnyi távolban állott meg és veretett tábort.

Úswiat dombtetőn fekszik, két tó és a hasonló nevű folyó között, mely a két taven keresztül, a város déli oldalán folyva Suraz mellett ömlik a Dwinába. A muszkák felkészülvén az ostromra, kevéssel azelőtt a vár alatt fekvő várost felgyújtották, felvivén a várba a lakosokat, minden ingóságukkal.

A vilnai palatinus megérkezvén, felszólította az őrséget a vár feladására. Ezek először keményen válaszoltak, de nemsokára meghunyászkodtak, midőn látták a dombtetőről a félelmetes király megérkezését a nagy sereggel és hatalmas terjedelmű táborát. A litvánok gyorsan elkészítették ütéganciaikat s felállították ágyúikat. Nyomban követték őket a magyarok, kik a rájuk zúdított kőzapor dacára egy éjszakán át olyan csoda-gyorsan megásták a futóárkokat, hogy nyil-lövésnyire megközelítették a vár kapuját. Másnap puskalövéseikkel a szemben álló bástyatoronyban senkit meg nem tűrtek.

Mindez olyan hatással volt a várőrségre, hogy a várat még aznap (aug. 18.) feladták. A király, a várparancsnok kivételével, mindenik megengedte, hogy ha akar, elmehet.

A király másnap táborát áttette a felégetett város alá s maga néhányad magával hajóra szállván, a folyón felfelé a tóba evezett a vár megtekintésére. Aztán a várat őrséggel látván el, aug. 20-án útrakelt s m. e. 10 ezer lépésnyire távol Úswiattól állapodott meg. Addig lehetett ugyanis víziúton

szállítani az ágyúkat és hadiszereket. Onnan aztán száraz-földön igavonó állatokkal kellett tovább vinni, nem csekély nehézséggel, kinlódva takarmány-hiánnyal s az utak keserves voltával. Mert 60 ezer lépésnyi erdős vidék következett, melyen vagy sűrű erdők között kellett áthatolni, sáros úton, mocsarak között, vagy később száraz, majdnem fővenyes, könnyebb úton ugyan, de olyan terméketlen vidéken, ahol műveletlen puszta helyeken nagy élelem és takarmány hiánnyal kellett küzdeniök. A lovakat ott fagalyakkal és levelekkel etették. Ha mocsár került útjukba, a katonák bemenvén a vízbe, örömmel vagdosták a nádat és kákát a lovak számára. Ők maguk is éhséget szenvedtek.

Négy napig tartott ez a keserves útazás, mígnem a fáradt és megkínzott sereg termékeny mezőföldre érkezett, hol a parasztok házaiban élelmet és takarmányt találtak s két nap pihenhettek. Nagy megkönnyebbülést éreztek, hogy kijutottak a rengeteg erdők sűrűjéből, melyek közt két hétig vergődtek s az volt az általános vélemény, hogy ott az úttalan, mocsaras szorosokban az ellenség útjokat állotta volna, kevés erővel megakadályozhatta volna az áthatolást, sőt bekerítve, végzetessé válhatott volna sorsuk.

A sereg aug. 26-án még 50 ezer lépésnyi út után Kupuj faluba érkezett, hol a király rövid étkezés után hirtelen felkerekedett s a 10 ezer lépés távolságra fekvő Wielkieluki megtekintésére indult, csupán magyar lovas testőrségét vive magával. A várat puskalövésnyire megközelítve, napszálltakor visszatért a táborba.

Megérkezett Zamoyski is, aki Wielizból azon a hadi úton vezette seregét, mely Smolenskből Luki felé vezet s melyen a muszka sereg járni szokott. Feladata az volt, hogy a királyi sereg jobb oldalát fedezze. Az ő útja jobb volt, a hidak erős gerendákból voltak faragva, de régiségük miatt már többnyire hibásak voltak, úgy hogy kijavításuk sok munkát adott a katonaságnak. Őket útközben eléjük küldött nogáji tatár csapatok háborgatták, akiknek vezetője Ulanecki, Moszkvában született tatár fejedelmi sarj volt, aki egy összecsapásnál a lengyel seregben lévő kozákok fogságába esett.

Zamoyski a király sürgetésére, hogy minél előbb csatlakozzon hozzá, a smolenski hadiútról balra (nyugatra) tért és egyesült a fősereggel. Másnap aztán (aug. 27.) a király rendezett sereggel leszállt a wielkieluki síkságra.

*

* * *

Wielkieluki élénk forgalmú város volt, amely Nagyrét (Nagylok) jelentésű nevét a körülötte elterülő gazdag, termékeny vidék kies voltáról kapta. Vára dombon feküdt, melyet délen és keletről tó vesz körül s ezt mindenütt magas palánk,

túlhan a Lovat folyó medre övezi, amely nyugat és északi oldalán érintve a várat, folyik át a városon, honnan északi irányban az Ilmeni tón át folyva s Nowogrodot érintve a Finn-öbölbe szakad. A város a várnak keleti oldaláról kiindulva északfelé hosszan elnyúlva maga is terjedelmes volt, kőfállal, fatornyokkal és részben vízárókkal kerítve. Ezt négy-öt nappal a megszállás előtt a várórség felégette, mindent felvivén a várba. Ezt legújabban megerősítették és átépítették, miután Polock elfoglalása alkalmával meggyőződtek arról, hogy a falalak a felégetés ellen nem védhetőek meg, a régi gerenda alkotmányt, melyből a vár falai állottak, tetejétől az aljáig bevakolták, tapasztották, agyaggal, hanttal és földréteggel vonták be s a tetejét földdel borították be.

A cár úgy gondolta, hogy a sereg Smolensket fogja megtámadni, s azért Toropiec mellé rendelte szerezét, Chilchow vezérlete alatt, azt parancsolván, hogy a nyílt ütközetet kerülje, csak háborgasson és segítségül szolgáljon, ha esetleg Lukit támadják meg. Oda várparancsnokul Obolenszki Theodor kenézt rendelte, két segéddel, de nem bízván bennök teljesen, ellenőrül rendelte Wiechow János főkamarást és Csere-misz Demetert.

Zamoyski megérkezvén, nagyobb lovas és gyalog csapat kíséretében, katonai szakértőkkel körüljárta és megvizsgálta a várat és várost. Kisebbszerű csatározás után, akadály nélkül visszatért a királyhoz. Másokat is kirendelt kémszemlére más úton, vele szemben. Ezeket a folyón átmenni látván a várbeliek, lesbe állottak s meglepvén őket, Bornemisza Jánost, a vitézségéről híres magyar huszárkapitányt csaknem elfogták, mert lova a mocsaras talajon megrekedt s már kezét vetették rá, úgy hogy csak kabátja otthagyasával tudott megmenekülni.

A vár megszemlélése után a király szépen rendezett sereggel, zászlók alatt felvonult oda, ahol a folyó a várat mossa, Zamoyski a sereg többi részével a folyón átkelvén a másik oldalon széles fronton vonult fel. Az így egyszerre megérkezett és felállított sereg félelmes látványt nyújtott a várból.

Időközben muszka követek érkeztek, mikor még nem voltak felállítva az ütegek. Ez már a harmadik követség volt a hadjárat alatt. Az első még Wilnába érkezett (Nascoskin János), aki által a cár azt kívánta, hogy a király várja be a főkövetet Wilnában, mert őseink is azt a tisztességet adták meg a lengyel királyok, hogy vagy az ország fővárosában, vagy Wilnában, a litván fővárosban fogadták. A király átlátván az időnyerésre célzó cselfogást, azt felelte, hogy szívesen meghallgatja bárhol, de hogy meghatározott helyen várja meg, az nem szokás. Czasnikin újabb futárkövet (nuntius) jött a cár levelével, hogy várja meg a főkövetséget Wilnában,

amely aug. 15—16-án megérkezik. A király azt felelte, hogy nem várhatott tovább Wílnában, de bárhol fogadja, mihelyt megérkeznek. Witebsken újabb levél érkezett a cártól, hogy teljhatalmú követet küldött a béke felől tárgyalni s legalább is határon belől várja be. A király azt felelte levélben, hogy a háború tüzeiben is hajlandó az igazságos békére. Surazón újabb levél érkezett, amelyben a cár *alázatosan* jelentette a követküldést a béke felől, de mielőtt meghallgatná, seregét a határon vonja vissza. Átkelvén a Dwinán, másnap újabb levél érkezett, hogy a követek 5 nap alatt megérkeznek, annyi várakozás nem lesz kárára. Báthory nem várakozott.

A követek tényleg Surazba mentek, de Báthoryt már nem találván ott, kijelentették, hogy a cár levelét az ő birodalmában nem adhatják át, hacsak erőszakkal nem viszik őket a király elé. A lengyelek kinevették s haza útasították őket. A követek meggondolván a dolgot, a hazatérés helyett inkább a király után mentek a luki táborba. A király aug. 31-én kihallgatáson fogadta őket sátorában. Megint csak azt ismételték, hogy nem tárgyalhatnak, ha a király előbb vissza nem vonja seregét a litván határon túl. A király kiútasította őket, mindössze annyit mondván, hogy lesz gondja rá, hogy a követek hamarosan észrevegyék, hogy nem muszka területen vannak. Zamoyskinak pedig még ugyanazon haditanácsban kiadta a rendeletet az ostrom megkezdésére.

Zamoyski a lengyel sereggel a vár feletti északon a felégett város helyén tábort ütött és azt lengyel szokás szerint szekerekkel körülvéve megerősítette. A magyarok Bornemisza János és Károlyi István vezetésével a vártól nyugatra állottak fel. Tüstént hozzá láttak az ostromművek, vívóárkok és ágyúállások ásásához s egész éjjel dolgozván, napkeltéig az ágyúütegek fel voltak állítva.

Szept. 1-én 18 ostromágyúval megkezdték a várfalak lövését és törését.

Sok puskaport és ágyúgolyót pazaroltak el, de kevés eredménnyel, mert a vastagon bevakolt falakon nagyobb összefüggő rést ütni nem sikerült. A király maga is átjött a folyón, hogy az ostromot megnézze és látván, hogy az új vastag feltöltésen nem hatol át az ágyúgolyó, a tetőzetre irányította a lövéseket, hol az ellenséges ágyúk állásai voltak. A magyarok oda irányítván a lövéseket, sikerült az ágyúállásokat felgyújtaniok; majd az égéstől vérszemet kapva, támadásra indultak és felhatolni igyekeztek. De a tűz nem terjedt tovább ss az ellenség az ijedtségből felocsudva, visszaverésükre összefutott és ellentállott. A mieink belátván, hogy hiába erőlködnek, célt nem érhetnek, a fennállott sötétség fedezete alatt a mocsáron át ütegsáncaikhoz visszavonultak.

Az orosz követek, akik a táborban voltak, a heves ágyúdörgéstől mintegy álmukban felriadva, s a tüzet látván, megfélemlettek és kihallgatást kértek a királytól. Másnapra rendeltettek. Addig a tűz elaludván, a félelemtől megszabadulva visszanyerték hátorságukat és a béke fejében azt kívánták, hogy a király elégedjék meg Livonia elfoglalt részével s az ostrommal hagyjon fel. Eleinte csupán Kurlandot és Rigát ajánlották fel; hozzátették azután Polockot, végül még a foglyok váltságául Úswiatot és Ozieryszczt. Mindezek közül akkor már csak az utóbbi volt a cár birtokában. A király hiábavaló szófecsérlésnek mondotta „absurd” beszédjüket: hiába emlegetik a békét, — úgymond — hacsak az egész Livoniáról le nem mondanak. Ők azt erősítették, hogy arról nincs parancsolatuk s engedélyt kértek, hogy futárt küldhessenek fejedelmükhöz újabb útasításért. Ami nekik megengedettett s a király is adott mellé futárt, határidőt tűzvéni ki a válaszadásra.

Azonközben a magyar és lengyel katonák a várat serényen ostromolták. A király minden pillanatban jelentést tétett magának, hogy mi történik az ostromműveleteknél s útasításokat adott a parancsnokoknak, hogy miként intézkedjenek. Midőn a magyarok felőli részen a vár erődítményeiről annyi föld leomlott, hogy a katonák odáig felhatolni véltek, ahonnan igen hosszú dárdanyelekkal a várfalak felső gerendázatát elérhetik; serény ifjakat választottak ki a gyalog és lovas katonák közül, vitézségükről ismeretes századosokkal, a felgyújtás megkísérlésére. Ezek fáklyákat, fagygyúval, szurokkal, s egyéb tűzgyújtásra alkalmas anyagokat emelve fejük felett, a mellig erő állóvízen átgázolván, a meredek töltésen harcolva felhatoltak és a dárdanyél hegyére szúrt fáklyákat a tetőzethez nyújtották. A muszkák a felhatolókra nagy köveket szórtak, gerendákat hánytak, forróvizet öntöttek és nyíllövésekkel igyekeztek védekezni. Oly vakmerően és halálra elszántan védekeztek, hogy midőn a mi ágyúinknak biztos lövedékei a szerencsétleneket szétszórták, tüstént újak foglalták el az elesettek helyét, jóllehet kétségtelen volt, hogy életüket áldozzák fel. A mieink a kölcsönös buzdítások által megerősítve, az elfoglalt várfal tövét védelmezték, a tüzet élesztették, a fáklyákkal tovább gyújtogattak. Végre midőn a bástyatorony már lángban állott, az izzó tűz égése miatt a mieink visszavonulni kényszerültek és az ellenség nyíllövései között gázoltak át a vízen és értek el az ágyúállásokig. Elesett közülök nyole gyalogos, megsebesült kevés-sel több. A bástyatorony tovább égett s az ellenség a tűz terjedését úgy akadályozta meg, hogy a falat átvágta.

A király látván, hogy a falak felső része felégetése dacára az ágyúk nem tudtak akkora rést ütni, hogy a mieink roham-

mal behatolhattak volna, haditanácsot tartván, úgy rendelkezett, hogy a katonák marhabőrből csinált fedezék (ú. n. teknősbéka) védelme alatt menjenek a várfal alá, hágcsókon hatoljanak fel az erődítmény tetejére s onnan bejutván a belső gerendákhoz és az alapzathoz (ad internas trabes et fundamenta) ahogyan lehetséges, vagy fáklyákkal gyujtsák fel a burkolattól lekaptart falat, vagy ha a mieink életveszélye nélkül tehetik, puskaporról robbantsák fel a bástyatornyokat. A tiszteknek megmagyarázta, hogy miképpen akarja. Zamoyskival is közölvén, mindkét ostromtáborból (a magyarból és lengyelből) egyszerre rendelte el a támadást. Jutalmat tűzött ki a katonáknak, hogy azzal is buzdítsa őket a vállalkozásra.

A magyarok a tónak legkeskenyebb részét áthidalták és futóárkokkal elérve aknát ástak a bástyatorony alá, s hogy felrobbanthassák, puskaporról megtöltötték. A lengyelek a másik oldalon szintén serényen működtek, hogy aknát ássanak a falgerendák felgyujtására. Az ellenség észrevévén, ellenaknák ásásával védekezett és a tűzoltásra vizet készített.

Azalatt a várból átszökött egy muszka a mieinkhez, akit Zamoyski (aki hírnökök által már többször felszólította azelőtt is az ellenséget a vár feladására) a király rendeletére (aki a várat és az ellenséget megőrizni óhajtott) díszesen felöltöztette s azzal az izennel küldötte vissza, hogy érkezett a végső ideje annak, hogy válasszanak az erőszak, vagy a király kegyelme között, s ha esztelenségükben makacsul megmaradnak, a felingerelt katonák haragjától életüket meg nem menthetik. Az ellenség vagy az erősségekben vetett bizalomban felfuvalkodva, vagy a végzet által hajtva, a szökevényt kegyetlenül szidalmazva azt felelték, hogy inkább lássák őt keresztrefeszítve, mintsem áruló tanácsára hallgassanak.

Zamoyski értesülvén megátalkodottságukról, mind a magyar, mind a lengyel ostromállásokat felkereste és kiadta a rendeletet, hogy egyidejűleg kíséreljék meg a robbantást és a gyujtást.

A magyarok az elkészített aknát meggyujtották, ami a bástyatornyot annyira megrongálta s minden vakolattól megfosztotta, hogy felgyujtása könnyűnek látszott. Amit látván a magyarok, a kéziügyben tartott fáklyákkal a bástyatornyot, a muszkák heves védelmezése dacára, felgyujtották. Az égés a felső emeletig felhatolt és kedvező szél által élesztve tovább terjedt a másik bástyáig.

A lengyelek hasonló serénységgel futóárkokkal megközelítve felhatoltak a leomlott töltéseken, felmásztak létrákon a falakon, kapával lekaparták a falakról, gerendákról a feltöltéseket s a muszkákkal kézitusában az ablakon át is viaskodva sikerült nekik is felgyujtani az erőd faalkatrészeit, gerendázatát.

A mieink mind a két oldalon a tűz élesztésére, azzal szemben az oroszok a tűz oltására törekedtek. A mieink mindenféle gyújtószerekkel, tűzszerszámokkal dolgoztak; a védekezők a tüzet vízzel s nedves marhabőrökkel oltogatták. Nehéz volt, mert aki a bástyatoronyba bement, az a hőség-től és füsttől elájult. Az elfojtott tűz pedig midőn a földtöltésen áttört, még jobban lángra kapott s felgyújtotta a szomszéd templomot s innen a fedélzeten át tovább terjedt több épületre. A vár okt. 4-én egész éjjel égett s mindenki ébren és talpon volt.

A magyarok a rohamot sürgették, mert az ő oldalukon már tágas rés tátongott, melyen át a behatolást lehetségesnek tartották. Az ellenség is ettől félve leginkább, a réssel szemben sűrű sorban ágyúkat állított fel. A lengyel oldalon meredekebb volt a töltés s nehezebbnek látszott a fel- és bejuthatás. Azért Zamoyski jelentést tett a királynak, s felkészült az ostromra. Tudván, hogy az ellenség hadserege a közelben van, az előőrsöket megerősítette, a magyar és lengyel lovas őrséget ágyúkkal látta el és a táborban is mindenki lovon ülni rendelte, készenlétbe vezényelve. Táborparancsnokul Zólkiewski Szaniszlót (a Sobieskiak őst) rendelvén ki, ő maga a magyar tábori ütegállásokhoz ment az ostrom felől intézkedni.

Még egy utolsó kísérletet tett arra, hogy a várórség élete, továbbá a várbeli ágyúk, hadiszerek és a katonákat illető zsákmány a tűztől megmentessenek: felszólította a várbelieket a megadásra. Ezek látván, hogy végveszedelemben forognak, főpapjukat küldötték ki s felajánlották a meghódolást, szabad elmenetel és elhurcolkodás feltétele mellett. Zamoyski a főpapot visszatartván, Gyulai Pál erdélyi fejedelmi titkárt küldötte vissza fel a várba Drojewski János Kristóffal, azzal az izenettel, hogy egyetlen feltétele lehet csak a megadásnak: az, hogy a király kegyelmére bízzák magukat.

Felvirradván okt. 5-ike a király több senátorral maga is lejött a felső táborból a magyar táborba, hova csakhamar összecsoportosult egész sereg prédaleső tábori szolgáló-népség, mely a vár felé tolongott.

A magyar katonák látván az alkudozást és a csődületet, zúgolódní s lármázni kezdtek, hogy ők így elesnek az ostromnál kifejtett fáradságuk és életveszélyük által kiérdemelt gyümölcsétől. Felingerelte őket a megkegyelmezés híre s az is, hogy a várból a romokon át sértetlenül kivezették a főbőket az arra rendelt megbizottak. Íme ismét szabadon bocsátják az ellenséget — kiáltozták — hogy harmadszor is fegyvert foghassanak ellenünk, bajtársaink pusztítására. Gúnyt űznek a király kegyelméből és jószívűségéből. A Polock, Susa, Wieliz, Uswiat várából szabadon bocsátottak más várórségekre elosztva azoknak erejét növelték és kegyet-

lenségét szaporították. Rajta tehát, hogy annyi szenvedés után kapott sebeiket és bajtársaik megkínóztatását és megöletését az ellenség vérével torolják meg és engeszteljék ki szellemüket. Így feltűzelve egymást, nem hallgatva vezéreikre, a romon át a várba rohantak és nagy öldöklés közben a várat kirabolták. Ugyanazt tették a lengyelek is. A nőknek, gyermekeknek és öregeknek mégis megkegyelmeztek, sőt a magyarok az ifjak közül is soknak megkönyörültek, miután bosszúszomjukat lecsillapították. A király sajnálattal hallván a vérengzés hírért, a tiszték által a további vérontást eltiltotta.

Voltak tekintélyes és komoly ítéletű férfiak, akik ha nem is helyeselték a katonák vérengzését, de érthetőnek tartották. Azzal mentegették őket, hogy a király túlságos engedékenysége és kegyelem-gyakorlása az ellenséggel szemben, elbizakodottá tette azokat. Akiknek az eddig elfoglalt várakban a király megkegyelmezett, azok voltak a legkitartóbbak Wielkieluki védelmében. Káros olyan kegyelem, — mondották — amely további öldöklésnek az okozója. A vad és kegyetlen muszka nép mások emberiessége által meg nem szelidíthető. A két éve folyó háború alatt azok minden foglyot, még a tábori szolgálkat, szakácsokat is megkínózták és megölték. Nem csoda hát, ha a katonák megsokalták az elszenvedett sérelmeket és egyszer már bosszút akartak állani.

A zsákmány legnagyobb része a tűz áldozata lett. Mert a vár hihetetlen gyorsasággal leégett. A puszkapor raktár meggyúlván, rettenetes dördüléssel felrobbant és sok embert megölt a mieinkből is. Az ágyúk alaktalan tömeggé olvadtak össze. A király a halottakat eltemette, a futó árkokat és tüzéségi ostromállásokat betömte s elhatározván a vár felépítését, a munkát ő maga három részre felosztotta a magyarok, lengyelek és litvánok között, hogy egymással versengve hamarabb elkészüljön. A munka vezetését rábízta egy a táborban lévő olasz építésmérnökre: Ridolphini Domokosra, kivel 1582-ben Várad várát is restauráltatta.

Ez lett vége az ostrom ötödik napján, okt. 5-én. Wielkieluki hírcs várának, melyet a király azután őrséggel ellátva csatolt birodalmához.

A meghódolásnak volt egy érdekes és jellemző, de szomorú epizódja. Midőn Zamoyski a katonák berohanása előtt a várba küldött, hogy hozzák le a főparancsnokokat, a három vezérrel együtt lehozták a cár biztosát Wiechow Jánost is, akit Zamoyski mint a cár bizalmasát és titkos tanácsosát alaposan kikérdezett. Ez azt hitte, hogy a kikérdezés az oroszok szokása szerint a megkínóztatás és halálra ítéelés céljából történik s midőn a fővezértől a tábor belsejébe vitték s meglátta közelében Fahrensbeck Györgyöt, akit Moszkvából ismert,

felé rohant, hogy tőle kegyelemért könyörögjön. Látván ezt egy magyar katona, futását szökési kísérletnek vélvén, rárohant és mielőtt segítségére siethettek volna, megölte.

*

* * *

Amíg Luki ostroma folyt, az ellenség hadserege a kelet felől szomszéd Toropiec várából háborgatta az ostromlókat, nyílt csatába ugyan nem bocsátkozva, de az élelemgyűjtés végett vidékre kiszállott csapatokat elfogdosta.

A király ezek elűzésére és kémszemlére Borbély György vezetése alatt 500 magyar lovas és 100 lovas puskást küldött ki. Borbély elfogott tatár és orosz katonáktól arról értesült, hogy Toropiec vidékén a szokott őrségen kívül 4000, távolabb tőlük mintegy 6000 főnyi hadsereg táboroz. Jelentésére a király Zbarawski János braclawi vajdát küldötte segítségül 1400 válogatott, magyar, lengyel és német lovassal s még külön 120 magyar gyalogost rendelt melléje, a gyorsaság kedvéért lóháton. Egyesülvén a két csapat, gyorsan közelített Toropiec felé. Király Albert vezette az előcsapatot. Az általa szétvert orosz előőrsök sietve jelentették a várban, hogy nagy sereg közeledik, a várbeliek azt hívték, hogy a főcsereg érkezik a vár ostromlására, a várost felégették s mindent felvittek a várba. A 4000 főnyi orosz sereg egy folyó túlsó partján védekezve ellentállott, de rövid csata után megfutamodott. A mieink hangos kiabálással üldözték őket a mocsaras, erdős vidéken, amely az ellenségnek kedvezett messze Toropiecen túl. Mégis a mi csekély veszteségünkkel szemben 500 halott és 200 fogoly lett az üldözés eredménye. A foglyok között előkelő, aranyos, bársonyos öltözetű urak is voltak, köztük a vezér Cseremisiz Damján és Offanasowics Nasesokin János, aki az előbbi nyáron nagy kísérettel Wilmában járt követségben a királynál. Ez meg is jegyezte, látva a mieinket, hogy „Íme lássátok győztesek a sors szerencse játékát, hogy akit a múlt nyáron tisztelegve, ünnepiesen fogadtatok, ugyanazt most hátrakötött kézzel foglyul vezetitek!”

Toropiecot nem is próbálták ostromolni. Az távol esett (keletre) a hadjárat irányától. A másik oldalon azonban (délnyugatra) Newel útba esett hazafelé s oda a király még Úswiatról Dorohostajski polocki vajdát küldte, hogy foglalja el. A várórség ezt számba se vette, többször kiűtött az ostromló táborra s nagy veszteségeket okozott a litvánoknak. Arra a király Bornemisza Jánost, kinek luki ostrománál nagy hasznát vette, küldte segítségére a palatinusnak, 700 magyar gyalogossal. Ő az ostrom addigi irányítását helytelenítvén, a vár árkához vitette négy faltörő ágyúját és alkalmas helyről lövetni kezdte a falakat. A várórség, mint előbb a litvánok-

kal szemben szokta volt, a magyarok ostromágyú ütegeivel is könnyen végezni remélvén, a kitárt várkapun át rohamot intézett az ostromlókra. De Bornemiszában emberükre találtak. Csatára vezette katonáit, maga állt az élükre és kivont karddal rohanván az ellenségre, sokat levágott, a többit sűrű ágyúlövések között visszaűzte a várba. Ezek többet kirohánással nem próbálkoztak, csak nagy ágyúikkal lövöldöztek, amelyeket olyan mesterien kezeltek, hogy jól célzott lövéseikkel a mi ágyúinkat erősen megrongálták.

A gyújtáshoz kellett látni, ami az orosz váraknak legfőbb veszedelme volt. De ez itt is sok nehézséggel és veszéllyel járt. Mert a mély vízárók a falak alá jutást gátolta. Bornemisza átlátván a helyzetet, a sarok-torony felé, melyet felgyújtani szándékozott, futóárkot ásatott, hogy azon és a lecsapolt várárkon át a bástya megközelíthető legyen. Amit ha elérhetnek, az ellenség nem láthatja a támadókat, mert a szűk és magas árok elfedi őket s a közelség miatt biztosabban és gyorsabban eljuthatnak a fáklyákkal a falak alá. Elvégezvén a munkát, veszély nélkül elértek a falakhoz s a bástyatornyot (a vastag vakolatot róla lekaparván) felgyújtották.

A váratlan meglepetés úgy megijesztette az ellenséget, hogy a vár feladását felajánlották, ha fegyveresen, javaikkal együtt szabad elmenetelt nyernek. Bornemisza azt felelte, hogy elég nagy engedmény lesz az is, ha életüknek megkegyelmez, azt ha megmenteni akarják, javaik hátrahagyásával a várból kimehetnek.

Nem mervén késlekedni, a várat feladták és az őrség sértetlenül elbocsáttatott, kivéve a parancsnokokat, akik megadni magukat nem akarták. A tűz hamar eloltatván, Newel vára sértetlenül került kézbe.¹

*

* *

¹ A Newel várában visszamardt magyar gyalogokat okt. 10-én és 12-én fizetik 2 hónapra. Gál János főkapitánysága alatt, aki 150 frtot kapott. A kapitányok voltak: *Derchényi Tamás*, *Munkácsi Ferenc*, *Nagy Mátvás*, *Karácsony Tamás*, *Hidvégi Tamás*, *Emőkey Lukács*, *Nehéz Pál*, *Rác László*, *Thúri Ferenc* 40—40 frttal, 986 katonával, 8—12 frttal. Összesen kaptak 8520 frtot.

(Solutio pedium in arce Nevel remanentium 10. die Oct. usque 12. Oct. facta in duos menses.)

Newelben a huszárok oct. 29. kaptak két óra fizetést *Sibrik György* vezetése alatt (15 lóval), köztük vannak *Király Albert* 8, *Nagy Emil* 7, *Székely Mózes* 6, *Szirmay Gáspár* 6, *Petroczi Pál* 6, *Erdődi János* 5, *Daróczi János* 4 lóval, *Gál János* 4 lovasa, *Horvát Ferenc* 4, *Horvát Mátvás*, *Almási Antal*, *Toldalagi Miklós*, *Szily Márton* 5—5, *Horvát György*, *Salamon János*, *Ugron István* 2—2 lóval. Ezek azután ott és Zawoloczén szolgáltak összesen 388-an s kaptak két óra 5454 frt zsoldot.

(Solutio equitum in Nevel in duos menses 29. Oct. facta.)

(Eredetije a varsói ltr. 24. sz. Báthory-codex 124. 149. l.)

Még két vár állott a szomszédságban: Zawoloczce és Ozieryszcze, melyeket a király az őszi idő dacára nem akart elfoglalatlanul hagyni, nehogy ellenség maradjon hátra az elfoglalt tartományban.

Azért Zamoyskit Zawoloczce megvívására indítván, maga a király a táborral és az orosz követekkel Luki alól Newel alá ment, ott várandó be az ostrom előhaladását. Radziwill Miklós wilnai vajdát pedig Ozieryszcze alá küldötte, hogy szólítsa fel a várőrséget, vajjon a luki, vagy a többi várak őrsége példáját akarják-e követni? Azok ugyanis, kik a király kegyelmére bízták magokat, sértetlenül elbocsáttattak, a lukiak ellenben megátalkodott makacsságuk miatt halállal lakoltak. A várőrség a maga megmentését választván, a parancsnok átadta a várat, arra kérvén a királyt, hogy engedje eljuttatni levelét az orosz követekhez, melyben bocsánatot kér a várfeladásért, inkább akarván annyi vitézét fejedelme számára jobb időkre megőrizni, mintsem azoknak megöletésére a győztes és szerencsés király bosszúját kihívni.

Eközben a két futár (a királyé és a követeké) Moszkvából visszaérkezvén, olyan hosszú levelet hoztak a cártól, amely felért egy dárda hosszúságával. Ebben a cár az ő származása régiségével s azzal kérkedett, hogy elődei ősidőktől fogva uralkodtak azon a földön és nemzeteken. Hosszas kerülgetés után a béke fejében felajánlott négy várat visszaadni Livóniában, melyek közt Hohenhausen volt a fő, ha a király viszont Lukit, Wielizt és Newelt, az ő régi várait, melyeket most foglalt el, visszaadja. Megelégszik azzal, hogy Livónia címét mindketten használják. Bővebben a követeknek adott útasítást.

Ezek másnap a király elé vezetettvén, engedélyt kértek, hogy a senatussal (a király nélkül) tárgyalhassanak. Ezekkel 5 következő napon tárgyalván, a négy várhoz felajánlottak még hatot (melyek közt Runeburg volt a fő, a többi jelentéktelen). Egyéb útasításuk nem lévén, mit sem végeztek, de az megengedettett nekik, hogy a királyt Lengyelországba követhessék, míg újabb útasítást kapnak fejedelmüktől.

Zamoyski azalatt megkezdte Zawoloczce ostromát, melynek városát az őrség előbb már felégette, a várba vezető hidat lerombolta s a védelemre felkészült. Zawoloczce Lukitól északra-keletre, a Pskow felé vezető úton fekszik, a Wielke folyó mellett, mely ott tóvá szélesedvén, a várat egészen körül vette. Ahol legkeskenyebb volt, 300 lépésnyire számították. A víz mint kacsza fürdik a tóban, mondották a lengyelek. A víz közepén sziget volt, honnan legközelebb volt a vár elérhető s azért odavitték át az ostromműveket, ott állították fel az ágyúütegeket. Zamoyski abban bízott, hogy a vár bástyatornyai itt nem lévén pázsittal és tőzeggel borítva, hanem

régi módon csak agyaggal betapasztva, felgyujtható és leégethető lesz.

A legnagyobb nehézség a vizen való átkelés volt. Erre a célra úszthatató hidat csináltak, összerótt szálfákból, melyet rudakkal lehetett hajtani. A parthoz azonban nem érhettek el vele, mert attól mintegy 20 lábnyira hegyes karók álltak ki a vízből, úgy hogy mikor a katonák a futóárkok és a robbantó aknák ásására a vár alá mentek, a hídról a vízbe kellett ugraniok s úgy gázolni át a karókon túl. Ez nemcsak az átkelést s a munka gyorsaságát akadályozta, de veszélyes is volt, mert a várból azalatt lőhették őket s a jeges vízben (a hó már leesett és a víz befagyott) átfáztak. A katonák mégis erőltették az ostromot, nehogy a zord időben soká elhúzódjon. A várbeliek kirohanást intéztek, amit eleinte visszavertek, de a segítségre sietők túlereje elől kénytelenek voltak visszavonulni s a tolongásban sokan a vízbe veszttek; a magyarok közül éppen a legserényebbek, gyalogok és lovasok. Zamovski buzdító beszéddel, hogy ne engedjék István király hadseregének legyőzhetetlen hírnevét megcsúfolni, újra feltüzeltte őket.

A király meghallván a történeteket, Károlyi Istvánt 800 magyar gyalogossal küldötte segítségükre.¹ Ezek aztán újult erővel folytatták az ostromot és addig nem nyugodtak, míg a muszkák belátván az ellenállás hiábavalóságát, fel nem adták a várat. Nehezen voltak megoltalmazhatók, a felfingerelt

¹ Azoknak a magyar gyalogoknak, kik először küldettek *Zawoloczé* vára alá 1589 okt. 3. fizettek fél hópénzt, a másik fél-havi aztán *Károlyi* István által küldetett nekik okt. 15-én. Kapitányaik voltak: *Székelyhidi* János, *Dercsényi* Tamás, *Lázár* István, *Fábiánházi* István, *Szombatfalvi* Benedek, *Nagy* Pál, 20—20 frttal. 577 katonával, 4—6 frttal. Összesen 2555 frt hópénzzel.

(Peditibus qui primum sub arcem *Zawoloczam* missi sunt, et illis 3. die Oct. data est media solutio; media autem 15. Oct. missa est illis per *Stephanum* *Caroli*.)

Azok a magyar gyalogok, akik később *Károlyival* küldettek *Zawoloczé* kiostromlására, okt. 14-én kapták egy havi zsoldjukat és pedig *Károlyi* István főkapitány 65 frtot, a többi kapitányok, u. m. *Vajda* Boldizsár 50, *Rácz* *Farkas*, *Szabó* *Mihály*, *Kys* *Demeter*, *Veres* *Benedek*, *Marosi* *Benedek*, *Horvát* *János*, *Szabadkai* *Gergely* 20—20, *Borbély* *Ambrus* 10 frtot, összesen 978-an 4925 frttal.

(Peditibus, qui ultimo ad expugnationem *Zawoloczé* missi sunt, quibus 14. die mensis *Octobris* est data integra solutio.)

A király sátorát őriző gyalogok 501-en voltak s okt. 15. kapták egy óra zsoldjukat 1514 frtot. Kapitányuk volt *Kowács* (*Kowaczy*) *Ferenc* (katonái közt *Makoviczi* *János*, *Berzeviczy* *Mátyás*, *Bőcsi* *Mátyás*, *Komoróczy* *András*, *Csehi* *János*, *Pestessi* *Gábor* stb.), *Munkácsi* *Ferenc*, *Fejérdi* *Bertalan* (katonái közt: *Szölősi* *Gergely*, *Egressy* *Márton*, *Hécezi* *András*, *Porsolt* *Antal*, *Pataki* *Bálint*, *Csányi* *János*, *Hajnácskői* *Bálint*, *Paládi* *Mihály*, *Balog* *Demeter*, *Bedőházi* *Máté*, *Székely* *István*, *Darvas* *Mihály* stb.). A kapitányok fizetése volt 20—20, a katonáké 4—5—6 frt.

(Peditum ad tentorium *Regiæ* *Maiestatis*, quibus 15. die *Oct.* in unum mensem facta.)

(Eredetije a varsói orsz. föltr. 24. sz. *Báthory-codex*e 152—148. l.)

katonák bosszújától, de mégis sértetlenül szabadon bocsátattak.

A király nem várta meg Zawoloczé ostroma végét, mert az őszi zord idő beálltával okt. 7-én elindult Newelből s Polockig a 120 ezer lépés hosszú úton, sok nehézséggel küzdve (a fáradság, éhség és fagy miatt sok ló elpusztulásával) nov. 3-án megérkezett Wilnába.¹

Vele ment udvari lovas testőrsége Békes (Bökös) Gábor vezetése alatt (Kállay, Dóczy, Wesselényi, Kendi, Báthory, Lónyay, Szemere, Balog, Kálnási, Perbes, Toldalagi, Bornemisza, stb. huszárokkal) 572-en és az Erdélybe téli szabadságra hazamenő 96 lovas, Borbély György vezetésével.² Gyalogos 1856 kísérte Wilnába.

A király a hadjárat bevégeztével az elfoglalt várakban megfelelő számú (köztiük sok magyar) lovas és gyalog katonát hagyva hátra őrségül; a betegeket Dizsnán és Wilnán elhelyezvén és zsolddal ellátván,³ 766-ot téli szabadságra haza bocsátott Erdélybe, Károlyival és Magyarországba mások vezetésével, ellátva őket útiköltséggel.⁴

A hadjárat fényes eredménnyel, hat jelentékeny orosz vár és nagy kiterjedésű tartomány elfoglalásával végződött; de nem csekély áldozattal járt az elesettek, halottak és sebesültek számát tekintve.⁵ Az 5000 magyar vitéznek mintegy tizedrésze áldozatul esett a messze távoli harctér fáradalmainak s az ellenséggel vívott véres harcoknak.

¹ A hadjárat leírásának főforrása: Paulus *Giulanus*: *Commentarius a Stephano rege adversus magnum Moschorum ducem gestarum a. 1580, Claudiopoli 1581.* (Egyetlen példánya a marosvásárhelyi gr. Teleki-könyvtárban, fényképes másolata könyvtáramban.) — *Heidenstein* Reinold: *De bello Moscovitico libri VI. — Edictum de supplicationibus a ser. Poloniae rege Stphano Vielcoluco ex Moscovia missum, die 5. m. Sept. a. d. 1580.* — Polkowski I.: *Acta Stephani regis.* — A varsói orsz. ltr. aktái között a Báthory-codexek lustrumai.

² *Solutio Equitum, qui cum Regia Matte Vylnam venerunt, a mense Aug. et Sept. in 26 diem Oct. 1580 — Transylvaniensibus in tres menses.* — *Quibus Regia Maiestas in subsidium ordinavit. — Peditibus ex grege m. d. Cancellarii, quibus Regia Mattas usque ad expletionem mensis jussit dare per grossos 10.* — (A varsói orsz. főltr. 24. sz. Báthory-codexe 154—160. l.)

³ *Peditibus egrotis in Dyzna in duos menses soluti. Peditibus qui a Velkilwk egroti Vlnae praeiverant in unum mensem.* (Varsói orsz. ltr. 24. sz. codex 157. l.)

⁴ *Peditum domum euntium* (U. ott 161. l.)

⁵ A lustrumok névsorában álló bejegyzések szerint meghalt (mortuus, occisus, percussus, perit) m. e. másfél száz gyalogos (a lovasokról nincs feljegyzés), megsebesült (saucius, egrotus) m. e. harmadfél száz, elszökött (abfugit) m. e. 100; összesen m. e. 500. — A 1580. lustrakönyv okt. feljegyzése szerint „peditibus 2842 in universum soluti fr. 16,464.” A hadjárat kezdetén pedig aug. m. e. 3400 gyalogost számítottak s ehhez ezer lovasat számítva, a Zamoyski magyar hajdúival együtt elérte az 5000 számot.

Barát és ellenség egyaránt elismerte, magasztalta vagy rettegte a magyar katonák hősies vitézségét, kiknek orosz-lán részük volt a vérukból való vér, a győzhetetlen hírű „harcos“ király fényes diadalaiban.

Ennek a régi dicsőségnek fel-felcsillanó visszfénye negyedfél száz év múlva is vet egy-egy biztató reménysugárt a sokat szenvedett, balsorsú, szegény magyar nemzetre!

Dr. Szádeczky-Kardoss Lajos.